

Elektronische tijdschriften na 1 januari 2005!!??

Alex Klugkist a.c.klugkist@ub.rug.nl
Peter van Laarhoven p.j.b.m.van.laarhoven@ub.rug.nl

Op dit moment kunnen wetenschappers en studenten via de bibliotheekwebportal beschikken over ruim 15.000 elektronische tijdschriften. Maar deze dienstverlening is niet vanzelfsprekend, en wordt zelfs in haar bestaan bedreigd.

Elektronische tijdschriften; de huidige situatie

In 2001 en 2002 heeft de RUG – evenals vele andere Nederlandse universiteiten – met een aantal grote uitgevers, zoals Elsevier (inmiddels inclusief Academic Press en Harcourt Health), Wiley, Kluwer en Springer (inmiddels met elkaar gefuseerd) licentie-overeenkomsten gesloten. Grosso modo kwam het er daarbij op neer dat alle universiteiten voor dezelfde prijs die ze in dat jaar voor hun gedrukte tijdschriften betaalden, digitaal toegang kregen tot het totale uitgeversfonds.

Door die licenties steeg het aantal tijdschrift-abonnementen van de RUG van ca. 9.000 in 2001 tot meer dan het dubbele in 2004. De afgelopen jaren zijn – gelet op de voorkeur van de onderzoekers – vele gedrukte abonnementen omgezet in elektronische. Het aantal elektronische tijdschriften be-

draagt momenteel ruim 15.000; zij zijn onafhankelijk van plaats en tijd 24 uur per dag en 7 dagen per week toegankelijk en kunnen op diverse manieren worden bereikt en doorzocht.

Bij overgang van de gedrukte naar de digitale versie van een tijdschrift gaf de uitgever meestal een flinke korting; dit bezuinigende effect werd in 2003 helaas te niet gedaan door hantering van het hoge BTW-tarief van 19% voor digitale informatie in tegenstelling tot het 6%-tarief voor gedrukte.

Omdat alle overeenkomsten een jaarlijkse prijsverhoging van 5 à 6% omvatten en de mogelijkheid tot annulering ontbrak, heeft dit er na verloop van jaren toe geleid dat de licentiekosten steeds zwaarder op de collectievormingsbudgetten van de faculteiten en de UB zijn gaan drukken.

Op 1 januari 2005 lopen de pakketlicenties met de hierboven genoemde uitgevers af. De perspectieven voor verlenging lijken niet gunstig. Naar verwachting zullen sommige uitgevers extra prijsverhogingen willen doorvoeren met als reden dat hun tijdschriften de afgelopen jaren in omvang

zijn toegenomen en bovendien intensief blijken te worden geraadpleegd. Een aantal universiteiten in de Verenigde Staten is hiermee reeds geconfronteerd. Sommige van deze universiteiten hebben weliswaar overeenstemming over verlenging weten te bereiken, maar andere dreigen met of hebben reeds besloten tot beëindiging van hun pakketlicenties. Daarvoor voeren zij zowel financiële (ontoereikende budgetten) als politieke (men wil de opwaartse prijsspiraal nu toch echt eens doorbreken) redenen aan.

Elektronische tijdschriften na 1 januari 2005

De komende maanden zal het overleg met de grote uitgevers worden gestart over de mogelijke continuering van licenties en de daarbij te hanteren prijzen en prijsmodellen. Dit overleg zal in eerste instantie in landelijk consortium-verband worden gevoerd. Een onderhandelingsdelegatie bestaande uit een viertal vertegenwoordigers van de universiteiten, de universiteitsbibliotheken, de KNAW en SURF zal gesprekken aangaan met Elsevier Science, Springer/ Kluwer en Wiley Publishers.

Hopelijk zal in de loop van de maand september 2004 duidelijkheid over het resultaat van deze gesprekken ontstaan. Onze taxatie is echter dat dat niet het geval zal zijn. Waarschijnlijker is dat de onderhandelingen zich gedurende een lange periode gaan voort slepen, mogelijk tot eind 2004, zodat een soort zenuworg log ontstaat.

De uitgevers willen natuurlijk graag hun omzet in Nederland behouden. Vooral Elsevier Science hecht sterk aan het bereiken van een overeenkomst met de Nederlandse universiteiten. Maar zij zullen daarbij ongetwijfeld hun voorwaarden stellen. De universiteitsbibliotheken willen niet graag in een positie worden gemanoeuvreed, waarbij op 31 december blijkt dat er geen overeenkomst wordt afgesloten en op 1 januari 2005 de "knop" voor de toegang tot duizenden elektronische tijdschriften wordt omgedraaid.

In dat geval ontstaat een slechte situatie, want de meeste univer-

siteiten hebben, net zoals Groningen, het merendeel van hun gedrukte tijdschriften in elektronische omgezet. Bij het beëindigen van een pakketlicentie blijven dan geen of nauwelijks nog abonnementen over die automatisch doorlopen. Wil een faculteit of de UB voor bepaalde tijdschrifttitels toch opnieuw een abonnement op de gedrukte of elektronische versie nemen, dan kan dat vanzelfsprekend (tegen het relatief hogere afzonderlijke-titel-tarief!!), maar dat zal ongetwijfeld leiden tot een ernstige stagnatie. De grote uitgevers (vooral Elsevier Science) zullen namelijk niet in staat blijken te zijn afzonderlijke tijdschriftabonnementen op een korte termijn adequaat af te wikkelen. Ook de selectie van zulke titels op facultair niveau en binnen de UB, alsmede de administratieve en bibliotheektechnische verwerking is overigens geen sinecure.

Het is duidelijk dat bij de komende onderhandelingen een moeilijke afweging zal plaatsvinden tussen pragmatische overwegingen (wat is haalbaar en welke tijdschriften zijn per se noodzakelijk) en overwegingen van meer beleidsmatige, politieke aard (wanneer moet aan de commerciële uitgevers een drastisch halt worden toegevoerd).

Een complicerende factor daarbij is dat de draagkracht van de verschillende universiteiten erg verschillend is: wat de ene universiteit

nog net kan en wil betalen is voor de andere onmogelijk. Met het oog hierop zal de landelijke onderhandelingsdelegatie ook over meer flexibele licentiemodellen willen spreken, die meer keuzevrijheid laten, zodat het adagium niet meer zal zijn dat iedere universiteit alles moet afnemen. Maar dat zal ten koste gaan van de omzet van de uitgevers en het bereiken van een overeenkomst niet vergemakkelijken.

De verdeling van licentiekosten tussen de universiteiten

Alsof het bovenstaande nog niet ingewikkeld genoeg is, is de afgelopen maanden ook een landelijke discussie ontbrand over de vraag hoe – na het bereiken van eventuele overeenkomsten – universiteiten de licentiekosten onderling moeten verdelen. De meeste universiteiten zijn van mening dat het *gedrukte tijdschriftenbestand uit 2001 of 2002* na 2004 niet langer de basis voor de toekomstige kostenverdeling kan zijn. Sommige zijn daarbij van mening dat zij op grond van dat verdeelmodel de afgelopen jaren onevenredig veel hebben moeten betalen.

Momenteel zijn verschillende verdeelmodellen ontwikkeld en voorgesteld. De uitkomsten leiden voor sommige universiteiten tot een reductie van kosten en voor andere tot een stijging. Waar iedere universiteit "het water reeds tot de lippen staat" is een extra stijging boven de jaarlijkse prijsstijging als gevolg van de hantering van een bepaald verdeelmodel in feite onhaalbaar. Ook al worden bij de verschillende modellen graduele prijsdempingsmechanismen voorgesteld, toch lijkt dit voorlopig niet tot afdoende principeafspraken te kunnen leiden.

Omdat dit probleem tussen de universiteitsbibliotheken onder-

ling niet of nauwelijks oplosbaar lijkt te zijn, is voor deze problematiek de aandacht gevraagd van de voorzitters van de Colleges van Bestuur. Zij hebben in positieve zin gesproken over een "boven-institutionele" oplossing van deze problematiek en lijken bereid afspraken te maken over de verdeling van kosten van landelijke licenties op basis van een vast verdeelmodel dat zou moeten worden ontwikkeld in SURF- en UKB-verband. Concrete afspraken hierover zijn echter nog niet gemaakt.

De verdeling van licentiekosten binnen de universiteit

Het landelijke probleem van een rechtvaardige verdeling van kosten dreigt zich op lokaal niveau te herhalen: als eenmaal een prijs voor een bepaalde licentie is vastgesteld, welke faculteit moet dan wat betalen en welke kosten komen voor rekening van de UB? Weliswaar is binnen de RUG de licentiekamer ingesteld met een bijbehorend "reglement" voor de besluitvorming, maar ook hier doet zich de vraag voor of de in 2001 / 2002 afgesproken procentuele verdeling van kosten ook voor de komende jaren zonder meer kan worden doorgetrokken.

Maar weinig uitgevers geven inzicht in het gebruik per faculteit. Ook in de gevallen waarin dat wel gebeurt, zoals bij Elsevier Science, is niet duidelijk hoe het gebruik van tijdschriften van verschillende kwaliteit en verschillende catalogusprijzen kan worden gewogen om tot een interne kostenverdeling te komen. Een ander mogelijkheid zou zijn om de discipline-gebieden tot uitgangspunt te nemen, maar ook dit zal leiden tot discussies, omdat veel tijdschriften immers een multidisciplinair karakter hebben.

Politieke naast pragmatische afwegingen

In het bovenstaande is geschreven over de complicaties die zich voor zullen doen bij de verlenging van de grote pakketlicenties. Nog een geheel ander punt is de vraag in hoeverre de Rijksuniversiteit Groningen bij haar besluitvorming over het al dan niet verlengen van licenties een politieke / beleidsmatige afweging wil laten prevaleren. Is het moment gekomen om de commerciële uitgevers een krachtig halt toe te roepen gelet op de door hen gevolgde prijspolitiek of kan de RU Groningen zich dat - gelet op de belangen van een goede wetenschappelijke informatievoorziening - eenvoudigweg niet permitteren?

Een drastisch besluit tot annulering zou zeker op de steun van veel RUG-wetenschappers kunnen rekenen, doordat het besef sterk is toegenomen dat de prijs-spiraal van commerciële tijdschriften tot een onhoudbare situatie heeft geleid. Bovendien zijn er diverse alternatieven beschikbaar gekomen voor vermindering van de afhankelijkheid van (te) hoog geprijsde tijdschriften. Eén daarvan wordt gevormd door de Open Access-tijdschriften, waar de auteur betaalt voor peer review, maar dan verder sprake is van vrije toegang tot de inhoud van het tijdschrift via het Web, terwijl

ook de archivering voor de lange termijn afdoende is geregeld. Een ander alternatief zou kunnen zijn: het bij voorkeur publiceren in tijdschriften van scholarly societies en dergelijke, die voor veel redelijker prijzen een hoge kwaliteit leveren.

Natuurlijk kan de RUG niet volledig afzien van de tijdschriften en andere informatiebestanden van de grote commerciële uitgevers, maar een middenweg zou kunnen zijn om veel restrictiever te werk te gaan en de hieruit voor onderzoekers voortvloeiende consequenties zo goed mogelijk via het interbibliothecaire leenverkeer te dragen. Sommige Amerikaanse universiteiten doen dat, maar de meeste van hen sluiten vervolgens weer zo veel abonnementen af, dat men toch nog op een vergelijkbaar bestedingsniveau uitkomt (omdat - zoals gezegd - afzonderlijke titels extra in prijs zijn verhoogd onder het motto dat à la carte tafelen nu eenmaal duurder is dan een menu). De vraag wat wijs en wat verantwoord beleid is,

is op dit moment niet eenvoudig te beantwoorden. De een zal willen pleiten voor verlenging van de lopende licenties mits betaalbaar, de ander zal een daad willen stellen en tot drastische annuleringsoperaties over willen gaan.

Tenslotte: de perspectieven op de korte termijn en een noodscenario

Hopelijk is duidelijk geworden dat het in ieder geval geen vanzelfsprekende zaak is dat de bestaande pakketlicenties na dit jaar zullen worden verlengd. Dat zou kunnen leiden tot een lager niveau van wetenschappelijke informatievoorziening dan waaraan de RUG is gewend. Het gemak waarmee gebruikers nu toegang kunnen krijgen tot vele honderduizenden artikelen, zou na 1 januari 2005 wel eens ernstig kunnen afnemen en binnen sommige disciplines (vooral de medische en de natuurwetenschappelijke) leiden tot ongemak en ergernis. De UB en de faculteitsbibliotheken zullen hun uiterste best doen om de negatieve gevolgen van de eventuele beëindiging van licenties zo veel mogelijk te beperken. En Groningen zal zo goed mogelijk participeren in de landelijke onderhandelingen en bijdragen aan een verantwoorde licentiepolitiek.

Maar toch, een gewaarschuwd mens telt voor twee: vandaar dat er – ter vermijding van rampsce-

nario's - gewerkt wordt aan een soort noodscenario. In de komende maanden zal ten aanzien van de fondsen van Elsevier Science (inclusief Academic Press en Harcourt health), Wiley, Kluwer en Springer, worden geïnventariseerd welke tijdschriften de faculteiten per 1 januari 2005 in (elektronisch en / of gedrukt) abonnement willen nemen voor het geval de pakket-licenties niet worden verlengd. Deze bezinning op het "kernbestand" uit het fonds van de vier grote commerciële uitgevers waarover de RUG in ieder geval de beschikking wil houden, zal weliswaar tijd kosten, maar kan voorkomen dat wij per 1 januari 2005 belanden in een overzichtelijke situatie. Door tevoren te weten welke titels van dit kernbestand deel uitmaken, kunnen de faculteitsbibliotheken en de UB de nodige voorbereidende bibliotheektechnische en administratieve maatregelen treffen en kan de overlast na 1 januari 2005 zo veel mogelijk worden beperkt.

Verder zullen wij u in de tussentijd, onder meer door middel van Pictogram en de bibliotheek-webportal, zo goed mogelijk van de ontwikkelingen op de hoogte houden. Indien u wilt reageren, stellen wij dat zeer op prijs. Onze e-mailadressen staan boven dit artikel.

In samenwerking met de afdeling Oogheelkunde van het Academisch Ziekenhuis Groningen (AZG) voert het centrum voor High Performance Computing en Visualisatie (HPC&V) van de RUG het zogenaamde 'trappenexperiment' uit.

Tijdens het trappenexperiment worden proefpersonen in de Reality Cube (CAVE) in de Zernikborg bovenaan een 'virtuele trap' geplaatst waarvan de treden kunnen worden gevarieerd, zoals de hoogte ervan en het patroon erop. Onderzocht wordt hoe visuele variaties van een trap de herkenning ervan beïnvloedt. Het gaat hierbij vooral om waarneming door slechtzienden. Zij zijn verminderd gevoelig voor contrasten en hebben daardoor vaak moeite met het onderscheiden van de verschillende treden. Hierdoor zien zij ook minder diepte. Mogelijk zijn slechtzienden daarom gebaat bij gebruik van een bepaald patroon op de trap.

Tree-neus

Verschillende visuele aanwijzingen helpen ons bij het herkennen en het gebruiken van trappen. Zo is bij veel trappen de tree-neus